

FÉMKERESŐSÖK A MÚZEUM KÖTELEKÉBEN Közösségi régészeti modell építése Pest megyében

RÁCZ TIBOR ÁKOS¹

A fémkeresőzésre vonatkozó aktuális jogi környezetet a szigor jellemzi. Műszeres lelőhely-felderítést csak teljes hatósági kontroll mellett végezhetnek az örökségvédelmi intézmények munkatársai is. A szigor értelmetlen, mert a nemzeti vagyon részét képező, földben rejlő régészeti emlékek igen tekintélyes része pusztul, az illegális fémkeresőzés révén magángyűjteményekbe, sokszor külföldre kerül, vagyis elvesz a tárgy és művelődéstörténeti értéke. Magánszemélyek számára a fémkeresőműszer jogszerű használatának legfontosabb feltétele a területileg illetékes múzeummal kötött együttműködési megállapodás. A törvény ezzel a múzeumok hatáskörébe utalja a fémkeresős tevékenység ellenőrzésének felelősségét. A rendelet új kihívás elé állította az intézmények döntéshozóit, és az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy ezzel kapcsolatban nem sikerült országosan egységes álláspontot kialakítani. A területi gyűjtőkörrel rendelkező múzeumok más-más eljárásrendet alkalmaznak saját gyűjtőterületükön, és ez további zavart kelt az amúgy is nehezen átlátható viszonyok közt. A jogszabály adta lehetőségeken belül intézményünk megpróbál egy olyan modellt kidolgozni, mellyel a régész szakma peremén végzett, részben illegális tevékenységet valamelyest az örökségvédelem hasznára fordíthatjuk. Tisztában vagyunk azzal, hogy csak egy tudományos alapra helyezett, hosszú távú együttműködésre épülő program tud alternatív megoldást nyújtani a lelőhelyek fosztogatására. Az örökségvédelmi értékek iránti társadalmi tudatosság növelését példamutatással és nem merev elzárkózással érhetjük el.

NÉHÁNY GONDOLAT A FÉMKERESŐ MŰSZEREK HASZNÁLATÁRA VONATKOZÓ ÚJ RENDELKEZÉSRŐL

2016-ban alapvetően új szabályozás lépett életbe a fémkereső eszközök használatáról (496/2016. [XII. 28.] Kormányrendelet), amely a korábbiaktól eltérő módon foglalkozott ezzel a problémával. Magyarországon az örökségvédelmi intézményekbe vetett bizalom alacsony, a múzeumoknak és a nemzeti örökségnek nincs meg a megfelelő presztízse, és ezt hivatott ellensúlyozni a szigorú szabályozás. A régészeti leleteket megtaláló állampolgároknak nem természetes, hogy beszolgáltatassák a tárgyakat vagy bejelentsek a felfedezett lelőhelyet. Ugyanakkor a törvény betartása ellenőrizhetetlen marad, amíg a régészeti lelőhelyek helyszíni védelme megoldatlan. Akik eddig is célzottan haszonszerzés céljából űzték a fémkeresőzést, azokat nem tartja vissza a rendelet, a fémkeresős fórumok, online áruházak és a feketekereskedelem hálózata pedig lehetőséget biztosít a megtalált tárgyak értékesítésre. A fémkeresős társadalom jogkövető rétege, amelyik ténylegesen szabadidős tevékenységként tekintett a fémkeresőzésre és hajlandó is volt a múzeumokkal való együttműködésre, csaldóttan tette félre a műszert. A jogalkotók nem vették figyelembe szempontjaikat, nem is volt erre mód, hiszen a hobbi fémkeresősök nem alkotnak jogi elvek szerint meghatározható egyesületet, nehezen szerveződnek csoportba. Valójában baráti közösségek ezek, így nem volt kivel egyeztetni. Keserű tapasztalat, hogy az érintett örökségvédelmi intézmények munkatársainak véleményét nem, vagy alig vették figyelembe a szabályozás során.

A fémkereső műszert birtokló állampolgárok jelentős része nincs is tisztában a jogi szabályozás részleteivel, sőt a jogértelmezés nem azonos az örökségvédelmi platformon sem. A szigorítás következtében a múzeumokat szinte megrohmozták az együttműködő keresősök, mert nem maradt más legális megoldás, mint a múzeumokkal való együttműködés biztosította lehetőség. A múzeumoknak pedig nincs eljárásrendje, erőforrása, de főleg képzett személyi állománya ezzel a problémával foglalkozni. Jellemzően egy-egy régész vagy örökségvédelmi munkatárs egyéni kezdeményezéséről, elkötelezettségéről, vagy éppen ambíciójáról van szó, amikor lehetővé teszi az intézmény gyűjtőterületén a műszeres lelőhely-felderítést.

¹ Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre

A törvény igen helyesen megtiltja a magáncélú fémkeresőzést, és – ugyan részletes protokoll megalkotása nélkül – lehetőséget nyújt az állampolgárok múzeumi feladatokba való bevonására. Az igazi probléma azonban, amelynek egyébként a fokozódó szigorítást köszönhetjük, változatlanul megmaradt: napról-napra szembesülünk a lelőhelyek kifosztásával. Egyetlen hatékony megoldásként a sokszor emlegetett örökségvédelmi őrszolgálat felállítását tudjuk elképzelni.²

A FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIAI PROGRAMJA

A régészeti topográfiai kutatás sok vonatkozásban átfedésben van a hobbi fémkeresősök tevékenységével. A történeti korok iránt érdeklődő keresős, aki szabadidejében a vidéket járja, valójában régészeti tevékenységet végez: lelőhelyeket azonosít, az emberi megtelepedés és tevékenység nyomait kutatja a tájban, valamint összegyűjti a történeti korok anyagi kultúrájának maradványait. Mindehhez azonban sem megfelelő képzettsége, sem jogosultága nincs. A felszínről vagy csekély mélységből begyűjtött leletek nagy része természetesen szórvány, melyet a mezőgazdasági művelés már kimozdított eredeti pozíciójából. Lényeges azonban, hogy ezek is bekerüljenek a múzeumi hálózat raktáraiba, adattáraiba, hiszen pótolhatatlan információkat nyújtanak régészeti lelőhelyekről. A hobbi fémkeresősök tevékenysége jelentős részben láthatatlan a régész szakma számára, és ezt a helyzetet egy elsősorban számukra indított nyílt programmal kívánjuk megváltoztatni.

A Ferenczy Múzeumi Centrum illetékességi területén régészeti topográfiai programjának részeként együttműködik hobbi fémkeresősökkel, amennyiben azok az örökségvédelem szabályait betartva végzik tevékenységüket. Az együttműködés alapvető feltétele, hogy a fémkeresős csak hatósági egyeztetéssel végez terepi kutatást, elhatárolódik a megtalált műtárgyak magángyűjteményekbe kerülésétől és illegális kereskedelmétől, a megtalált leleteket beszolgáltatja a múzeumnak és a lelőkörülményekre vonatkozó információkat megosztja az illetékes szakemberekkel.³

Pest megyében idestova tíz éve folyik intenzív együttműködés hobbi fémkeresősökkel, és ez számos látványos eredményt hozott. A szakmai szempontból izgalmasnak ígérkező vagy rendkívül veszélyeztetett lelőhelyeken leletmentéseket és tervásatásokat szerveztünk a helyi önkormányzatok, a régészeti tanszékkel rendelkező egyetemek és fémkeresősök közreműködésével. Legfontosabbak ezek közül talán a Pest megye alföldi részén végzett kutatások. 2010 őszén Dabas-Felsőbesnyőn, 2011-ben Bugyi-Felsőványon,

² A téma kifejtéséhez lásd: Bálint Marianna: Védtelen örökségünk. In: *Saulusból Paulus. Fémkeresővel a régészek oldalán*, szerk. Bálint Marianna – Szentpéteri József. (Budapest–Hajdúböszörmény, 2017), 129–140.

³ A fémkeresősökkel való együttműködés leghatékonyabb formáját a dán régészek valósították meg: a partneri kapcsolatépítés a teljes múzeumi hálózatot jellemzi. A dán múzeumi törvény a lelőhelyek és védett műemlékek területén kívül engedélyezi a szabad fémkeresőzést. A 100 évnél idősebb nemesfém vagy történeti-kulturális értékkel bíró leletek az állam tulajdonát képezik, melyekért az állam a megtalálónak kompenzációs díjat fizet. A díj azonban nem éri el azt a mértéket, hogy csak ezért kifizetődő legyen a keresés. Jellemző módon a megtalálók a nemzeti kulturális örökség iránti elkötelezettség miatt szolgáltatják be a tárgyakat. Az utóbbi évtizedek leglátványosabb leletgyűjtései a széles körű együttműködés révén bukkantak napvilágra, s mindeközben a kincskeresés és illegális műtárgykereskedelem elenyésző mértékű maradt. A 70-es évek végétől következetesen alkalmazott liberális modell az integrációra épül, nem pedig a fémkeresés kriminalizációjára, és maguk a dán régészek is egyöntetűen sikertörténetként ítélik meg. Henriksen, Mogens Bo: *The Metal Detector – Friend or Foe? Aspects of Metal Detector Archaeology in Denmark*. In: *Across the Western Baltic. Proceeding from an archaeological conference in Vordingborg*, ed. Hansen, Keld Møller – Pedersen, Kristoffer Buck. (Vordingborg, 2006), 217–226; Dobat, Andres S.: *Between Rescue and Research: An Evaluation after 30 Years of Liberal Metal Detecting in Archaeological Research and Heritage Practice in Denmark*. *European Journal of Archaeology* 16 (2013)/4, 704–725. Fémkeresősökkel végzett közös régészeti topográfiai kutatásra példa: Henriksen, Mogens Bo – Horsnæs, Helle W.: *Detecting Vester Kærby. Problems Associated with the Interpretation of Metal-detector Finds from the Plough Soil*. In: *Small Things – Wide Horizons. Studies in Honor of Birgitta Hårdh*, ed. Larsson, Lars – Ekengren, Fredrik – Helgesson, Bertil – Söderberg, Bengt. (Oxford, 2015), 237–244. A közbeszédben és a sajtóban egyaránt sokat emlegetett másik liberális modell, az Egyesült Királyságban folytatott fémkeresős tevékenység szakmai megítélése ma már korántsem ennyire pozitív. A Nagy-Britannia középkori falusias településeinek kutatási helyzetképét monografikusan összegző tanulmánykötetben Carenza Rachel Lewis a detektoros vizsgálatot veszélyes módszerként ítéli meg, mely az eredeti rétegvizonyok megbolygatásával visszavonhatatlan károkat okozhat: Lewis, Carenza Rachel: *A Practical Guide to Investigating Medieval Rural Settlements*. In: *Medieval Rural Settlements. Britain and Ireland, AD 800–1600*, ed. Christie, Neil – Stamper, Paul. (Oxford, 2012), 288–307.

Rácz Tibor Ákos • Fémkeresősök a múzeum kötelékében. Közösségi régészeti modell építése Pest megyében

majd 2012-ben Ócsa-Mádencia lelőhelyen tártunk fel honfoglalás kori sírokat.⁴ Leletmentést végeztünk több középkori teaurált leletegyüttes előkerülési helyén.⁵ Az előkerült leletekből kiállításokat szerveztünk: „Nem múlt el nyomtalanul” – Honfoglalás kori leletek Pest megyéből című kiállításunk több Pest megyei helyszínen is látható volt. Monoron fémkeresősök által leadott leletekből rendeztünk állandó kiállítást. Gödöllőn 2015 szeptemberében nyílt meg „Kincseskamra” c. tárlatunk fémkeresősök által beszolgáltattott és az elmúlt évek tervátásai során feltárt nemesfém tárgyakból. A közeljövőben intézményünk egy nagyobb átfogó-értékelő kiállítás szervezését is tervezi.

A fenti előzmények után a fémkeresőzés merev elutasítása az egyre szigorodó jogszabály ellenére sem merülhetett fel intézményünknel. A teljes liberalizáció, vagyis a feltétel nélküli bizalom megelőlegezése és az azonnali szabad mozgástér azonban olyan felelőtlenség lett volna, amelyet nem vállalhattunk. Szigorú feltételrendszerhez kötöttük a fémkeresős megbízási szerződések kiadását: szerződéshez az juthat, aki két évig következetesen részt vesz régészeti topográfiai programunkban, valamint ezzel párhuzamosan intézményünk feltárásain és kulturális rendezvényein.

2015 tavaszán azért indult ez a program, hogy a hobbi fémkeresősök által felfedezett, korábban ismeretlen lelőhelyeket hitelesítsük. A lelőhelyek felderítése a szakmai protokollok szerint zajlik, de munkánk sajátos eleme, hogy a kezdetektől fogva civilek bevonásával készítjük elő és végezzük el a régészeti lelőhelyek terepi azonosítását és közhiteles nyilvántartásba vételét (1. kép). A célzott terepbejárások évi 20-25 nap terepmunkát jelentenek. A program megindulása óta 150-nél több új lelőhellyel gazdagodtunk. A 2016-ban kutatott 50 lelőhelyről selejtezés után 897 db régészeti korú fémtárgy került be a nyilvántar-

1. kép: Műszeres lelőhely-felderítés résztvevői 2015 novemberében az Ócsai Tájvédelmi Körzetben (fotó: Rácz Tibor Ákos)

⁴ Füredi Ágnes: Honfoglalás kori tarsolylemez Pest megyében. A bugyi-felsőványi 2. sír. Eine landnahmezeitliche Taschenplatte im Kom. Pest. Das Grab 2 von Bugyi-Felsővány. *Archaeologiai Értesítő* 137 (2012), 207–234.

⁵ Nagy Balázs – Rácz Tibor Ákos: Tatárjárás kori teaurált leletegyüttes töredéke Dabasról (Pest megye). *Érem* LXXII (2016)/1, 1–6.

Rácz Tibor Ákos • Fémkeresősök a múzeum kötelékében. Közösségi régészeti modell építése Pest megyében

tásunkba (2–5. kép). Ezeken kívül 802 db érem kapott gyarapodási napló számot. Ugyancsak a program részeként egy több mint 100 évvel ezelőtti éremlelet pontos helyét sikerült visszaazonosítani, valamint egy új tatárjárás kori és egy római kori éremleletet találtunk. Ezek a statisztikai mutatók 2017-re jelentősen emelkedtek, mert ez év tavaszától a korábbi 4-5 helyett 16 fémkeresős megbízási szerződéstadtunk ki.

2. kép: Kora középkori arany függő Galgahévízről (megtaláló: Csörgi Zoltán, fotó: Rácz Tibor Ákos)

3. kép: Kora Árpád-kori mellkereszt domborműves Krisztus-ábrázolással az Ócsai Tájvédelmi Körzetből (megtaláló: Belán Norbert, fotó: Deim Balázs)

4. kép: Késő középkori ólomlapocska püspökábrázolással Dányról (megtaláló: Kupor Zoltán, fotó: Rácz Tibor Ákos)

5. kép: Bizánci ereklyetartó Sós-kútról (megtaláló: Tausser Péter, fotó: Rácz Tibor Ákos)

Az újonnan csatlakozók az első évben nem hozhatnak fémkereső műszert, a második évtől nyílik lehetőség a műszer használatára, de csakis a közös terepbejárások során. Két év után, amennyiben kialakult a bizalmi kapcsolat, és a jelentkező elsajátította a régészeti terepbejárás alapvető szabályait, vagyis tud önállóan lelőhelyet lehatárolni, és el tudja készíteni a múzeum és a hatóság részére a szakmai protokoll szerinti dokumentációt, lehetőség nyílik a szerződéskötésre. A szerződés révén a korábbi hobbi fémkeresős immár a múzeum megbízásából hivatásszerűen végez műszeres lelőhely-felderítést, régész jelenléte nélkül, az ismert régészeti lelőhelyeken kívül. Akivel kapcsolatban felmerül a gyanú, hogy a hatóság részére be nem jelentett terepi tevékenységet végez és leletekkel kereskedik, azzal megszakítjuk a kapcsolatot. A szerződés személyenként csak néhány egymás közelében fekvő település közigazgatási határának felderítésére ad lehetőséget, jellemzően abban a régióban, ahonnan a jelentkező származik. A szerződéskötés nyomán az illető mintegy gazdájává válik a régióknak, és joggal vonhatja felelősségre az ott illegális tevékenységet folytatókat. A legális lelőhely-felderítők túlsúlyra juttatásával az illegális fémkeresőzést szeretnénk visszaszorítani. A program teljes lefutása hatósági egyeztetéssel történik.

KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZET

A hobbi fémkeresősökkel való kapcsolattartást és együttműködést nem egy-egy alkalomszerű, elszigetelt akcióként, hanem a régészeti topográfiai program keretein belül zajló, többlépcsős oktatási folyamatként kezeljük. Ennek első fázisa a kapcsolat megteremtése azokkal, akik nyitottak az együttműködésre, vagyis a hálózatépítés. A programban résztvevő civilek száma jelenleg 60 körül van. Fontos megjegyezni, hogy csak egy részük érkezett fémkeresős közegből, másik részüket maga a régészeti kutatásban való részvétel motiválja, és soha életükben nem volt kezükben fémkereső műszer. A civil lakosságban van igény arra, hogy kulturális örökségét megismerje és annak feltárásában közvetlenül, tevőlegesen is részt vegyen. A komolyan érdeklődő, együttműködésre kész réteg elkötelezettségét jól jellemzi az, hogy elfogadják a szer-

6. kép: A topográfiai programban résztvevő civilek számára szervezett előadás a Gödöllői Régészeti Raktárbázison
(fotó: Rácz Tibor Ákos)

vezett terepbejárások szakmai szempontú kivitelezését, adott esetben a fémkereső műszer mellőzését.

Joggal kérdezheti bárki, hogyan tudjuk biztosítani a megfelelő szakmai háttérrel tevékenységükhöz? Milyen alapon bízunk meg a szerződéses keresősökben és milyen alapon zárjuk ki a nem tiszta szándékúakat? Két év folyamatosan együtt töltött idő soknak számít. A tesztidőszak alatt elvárjuk a jelentkezőktől, hogy részt vegyenek elméleti képzésen is (6. kép). A terepbejárások megszervezése és lebonyolítása, a régészeti leletek felismerése és kezelése, az információk rögzítése, a szükséges dokumentáció készítése speciális tudást igényel. A tudnivalók elsajátítására, a meglévő ismeretek elmélyítésére külső szakemberek bevonásával rendszerint tavasszal, még a terepi idény előtt előadássorozatot tartunk régészeti anyagismeret, régészeti topográfia és közösségi régészet témakörben (7. kép). Az előadások révén a régészeti kutatás tudományos szempontjait közvetítjük civilek számára. Programunk további lényeges eleme, hogy a résztvevők a szakmai szempontok megismerése mellett gyakorlati ismeretekre tegyenek szert. A jelentkezők így kötelező módon részt vesznek régészeti feltárásokon is.⁶ Legfontosabb eredményünk, hogy az évek óta hozzánk járó civilek közösséget alkotnak. A közösség immár önmagát formálja, segítik az újonnan csatlakozókat és kivetik maguk közül a nem odatartozó elemeket.

Topográfiai programunk a közösségi régészet ismerveivel írható le: önkéntes munka, lokális érdekeltég, a múzeum szféráján kívülről érkező kutatási szempontok, a civil közösség részvétele a tervezésben, ütemezésben.⁷ A magyarországi örökségvédelmi intézmények és régészeti kutatóintézetek közül a régészeti gyűjtőterülettel rendelkező múzeumok a legalkalmasabbak arra, hogy a közösségi régészet bázisává váljanak. A területi rendeződési elv miatt itt nyílik lehetőség a lokális közösségek részéről érkező változatos kulturális igények megfogalmazására, másrészt pedig tudományos kutatási szempontok közvetítésére. Minimális energiával lehet elérni látványos tudományos eredményeket, mert nagyrészt a civilek anyagi forrásait, infrastruktúráját és szabadidejét használjuk fel. Ez ugyanakkor partneri kapcsolat, melyben egymás igényeit szolgáljuk. Nem egyoldalú kommunikáció a szakma részéről, mint egy népszerűsítő előadás, kiállítás vagy kiadvány, hanem kétirányú csatorna, a civilek aktív részvétele az örökségvédelemben, direkt válasz direkt megkeresésekre. Közösségi régészetben nem az akadémiai célok megvalósításán van a hangsúly, hanem az értékteremtésen és a közösségépítésen.

7. kép: Régészeti anyagismeret múzeumbarát fémkeresősök számára a Ceglédi Régészeti Raktárbázison (fotó: Rácz Tibor Ákos)

⁶ 2017 augusztusában avar kori temetőt tártunk fel Albertirsán. A mindössze négy hétig tartó ásatáson 17 munkanapon voltak jelen önkéntesek. A 27 különböző személy rendszerint 2-3 napot töltött nálunk, de volt olyan, aki folyamatosan részt vett a munkában a kezdettől a befejezésig. A környező települések kulturális egyesületeinek megkeresésére két ízben tartottunk szakmai vezetést a feltáráson.

⁷ A Nyugat-Európában igen divatos közösségi régészet témájához ld.: Marshall, Yvonne: What is Community Archaeology? *World Archaeology* 34 (2002)/2, 211–219; Moshenska, Gabriel – Dhanjal, Sarah (eds.): *Community Archaeology. Themes, Methods and Practises* (Oxford, 2011).

ÖNKÉNTESSÉG A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMBEN

Kulturális örökségünk megismerése és megőrzése a szaktudományos intézmények és a civil lakosság közös felelőssége. A múzeumok, korlátozott mozgásterük és szűkös anyagi lehetőségeik miatt, erőteljesen rászorulnak – mint ahogy megalapításuk óta mindig is rászorultak – a kulturális értékek védelmében elhívott civilek segítségére. Számptalan kölcsönös előnnyel jár, ha a lokális kulturális szervezetek, közösségek, önkormányzatok aktív partnerré válnak az örökségvédelemben. A lokális kötődésű civilek és civil szervezetek adott esetben nemcsak jobb helyismerettel rendelkeznek, mint a nagyobb gyűjtőterületű múzeumok munkatársai, hanem olyan erőforrásokat is tudnak biztosítani (pénz, önkéntes munka), melyeket az örökségvédelem szolgálatába lehet állítani.

Az állami intézmények, múzeumok önerőből nem tudják megoldani a sokrétű örökségvédelmi feladatokat. Pontosabban: itt is vannak prioritások, és vannak olyan területek, melyekre már nem jut energia és figyelem. Megyénkben az elmúlt időszakban minden évben volt arra példa, hogy egy lelőhelyet figyelmetlenségből, tudatlanságból, vagy éppen szándékosan részlegesen elpusztítottak valamilyen beruházás során. A társadalom erőforrásait, önkéntes munkaerőt kell bevonni a lelőhelyek felügyeletébe, megismerésébe, magába a feltáró munkába, a feltárás finanszírozásába, a feltárt értékek fenntartásába. Ez a múzeum saját feladatainak részbeni kiszervezését jelenti.

Az önkéntesség, vagyis az örökségvédelmi munkába való direkt bekapcsolódás hosszú távon meg tudja változtatni az emberek hozzáállását a történelem és régészet iránt, és hozzájárulhat kulturális örökségünk védelméhez. Az önkéntesség az életem át tartó tanulás, a társadalmi felelősségvállalás eszköze, mindemellett rekreációs tevékenység (8. kép). A felmérések szerint a felnőtt magyar lakosság egyharmada vesz részt önkéntes programokban évente. A hagyományos polgári értékekhez, a szolidaritáshoz, esetleg vallásos háttérhez köthető önkéntesség a jellemző. Az önkéntesek elsősorban szociális és egészségügyi problémákra fókuszálnak és kevésbé a művelődés területére. Azonban világszerte és így Magyarországon is egyre népszerűbbek az új típusú önkéntesség formái, melyek sokkal inkább az egyén kiteljesedését szolgálják és elsősorban tapasztalatszerzésre, kapcsolatépítésre, az önismeret fejlesztésére, a szabadidő termékeny eltöltésére irányulnak. Programjainkkal erre nyitunk lehetőséget.

8. kép: Régészeti terepbejárás mint rekreációs tevékenység (fotó: Rác Tibor Ákos)